

УДК 130.2:37.013-022.354

DOI [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2025.2\(97\).01](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2025.2(97).01)

Віктор Андрущенко

доктор філософських наук, професор,
член-кор. НАН та академік НАПН України,
ректор

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-7997-5913>

ПРОСВІТНИЦТВО МАЙБУТНЬОГО

У статті досліджується проблема майбутнього освіти як ключового чинника розвитку людської цивілізації. Автор наголошує, що освіта завжди була й залишатиметься основним засобом підготовки молодих поколінь до самостійного життя. Особлива увага приділяється сучасному стану української освіти, яка розвивається у трьох площинах: спадок радянської системи, виклики війни та інноваційні тенденції майбутнього. Водночас наголошується на суперечливості цих наративів, їх конфліктах і необхідності системної модернізації. Освіта розглядається як невід'ємна складова цивілізаційної культури, що поєднує традиції та інновації. Аналізуються історико-філософські підходи до ролі освіти в розвитку людини та суспільства – від Конфуція і Платона до сучасних футурологів. Значна увага приділяється глобальним викликам ХХІ століття: цифровізації, штучному інтелекту, екологічним проблемам, нанотехнологіям та ін. Підкреслюється, що освіта майбутнього має залишатися «тією ж самою» за своєю суттю, але водночас стати «іншою» за змістом і формою. Автор наголошує на центральній ролі людини як основної проблеми та мети освіти. Висловлюється думка, що без орієнтації на людину освіта втрачає сенс і перетворюється на випадковий набір знань. Робиться висновок про необхідність нової парадигми просвітництва, яка поєднає загальнолюдські цінності та глобальні виклики майбутнього.

Ключові слова: освіта, майбутнє, розум, культура, інновації, людина.

У світі немає народів і культур, які не думають і не дбають про майбутнє своїх дітей та онуків, а отже, про науку й освіту як основні засоби їх підготовки до самостійного життя. Подібним не переймаються хіба що народи-агресори з тоталітарною владою. Бог їм суддя, і не наше завдання впроваджувати у їх голови цивілізаційно визначені історією загальнолюдські наративи способу життя та культури. Більшість людей дбають про майбутнє, переживають його наближення набагато гостріше, ніж минуле і сучасне, залучають до його осмислення науку та соціально-практичний досвід, історію, національних провідників, наймудріших людей планети.

Подібним осмисленням (і наближенням) майбутнього переймається й Укра-

їна. Особливо, якщо йдеться про освіту. І це зрозуміло. Адже саме завдяки освіті молодше покоління здобуває знання, досвід, формує компетенції та волю до дії, спільно зі старшим наближає майбутнє й готується до життя в ньому. Звісно, майбутнє залежить не тільки від освіти. Існує низка чинників, які обумовлюють його контури, визначають спрямованість, час (швидкість) наближення, простір локалізації. Однак освіта є саме тим засобом, який найбільш активно, послідовно, безперервно, цілеспрямовано, системно й наполегливо долучає молодь до історії, готує людину (формує людський потенціал) для життя не тільки в сучасному світі, але й (мабуть, ще більше!) до життя в суспільстві майбутньому.

Як відомо, нинішня освіта України функціонує в трьох основних площинах. **Першу з них** становлять наративи освіти, сформовані за часів розвитку України як незалежної держави. І хоча деінде в ній відчувається негативний вплив залишків просвітництва колишнього СРСР, цей пласт освіти практично повністю став на рейки й прямує у майбутнє за європейськими стандартами та цінностями. **Другий пласт освіти** сформувався в останні роки за викликами війни, яку розпочав і веде в Україні російський агресор. Ознаками цього пласта є наявність численної когорти дітей-переселенців, частина яких опинилася за межами держави; болюче скорочення фінансування освіти, зношеність лабораторного обладнання, яке не оновлюється фактично із часів пандемії та російської агресії; дистанційне навчання та самоосвіта тощо. Досить відчутним є інноваційно зростаючий **третій пласт** – паростки освіти майбутнього, які заявляють про себе досвідом європейського просвітництва, продуктивними науково-технологічними інноваціями, активізацією участі українських студентів у грантових міжнародних програмах, употужненням і розширенням наукової співпраці із зарубіжними університетами, а особливо цифровізацією освіти та впровадженням у систему так званого штучного інтелекту.

Звісно, освітні наративи цих пластів суперечливо переплітаються, взаємодіють, часто конфліктують один з одним. Освіта колишнього СРСР, наприклад, не тільки нагадує про себе частками «колишньої величі», але й активно вторгається рашистськими фейками в живе полотно української освіти, створеної за часів незалежності. Та ж, зі свого боку, не завжди вчасно й адекватно реагує на підступні гібридні атаки агресора, вибудовує протидію, усвідомлює та упроваджує необхідні інновації, продиктовані сучасною наукою і соціальною практикою.

Просвітництво сучасної України являє собою суцільну контраверсію, а тому потребує системної та невідкладної модернізації. Цей довготривалий і суперечливий

процес передбачає не тільки педагогічні, але й політико-світоглядні, методологічні, техніко-технологічні, морально-естетичні та інші проблеми, комплекс яких концентрується навколо загальної теми – **переосмислення ролі та статусу освіти в системі цивілізаційної культури України, Європи, людства загалом**. Враховуючи актуальність означеної проблеми, все ще недостатню опрацьованість у науково-педагогічному просторі, зупинюся на її розгляді докладніше.

Із часів становлення людини як homo sapiens суспільство намагається навчати дітей, виховати в них здатність до самостійного життя та праці. Для цього старші покоління передають дітям історично накопичений і власний досвід, знання і культуру, формують відповідно до потреб історичного часу фундаментальні компетенції та цінності. Процес введення дитини в соціум отримав назву «соціалізації», а її основним механізмом визнано особливий інститут – освіту. Її основними завданнями завжди вважалося освоєння культури, соціального досвіду, накопичених людством знань. Відтоді і до наших днів навколо освіти точаться гострі дискусії. На вічне запитання, чому навчати і як, у суспільстві, здається, одностайної відповіді немає. І хоча більшість аналітиків, науковців, педагогів-практиків, пересічних громадян і громадських активістів переконані, що освіта має готувати людину до життя, формуючи її фізичне та духовне єство, дискусії не вщухають.

Характерним є і те, що в предметне поле дискурсу входять не тільки нагальні проблеми освіти, але й контури її у майбутньому післявоєнному та в більш віддаленій перспективі. І це зрозуміло. Людина не стільки живе сьогоднішнім днем, скільки переживає майбутнє (як сучасне), намагається підготувати до життя в ньому своїх дітей та онуків. Тож яке майбутнє очікує на людство і якою має стати освіта, щоб забезпечити достойне життя в ньому представникам нового й новітнього поколінь?

Як предмет філософського та світоглядного осмислення означена проблема

відома із часів античності. Цікаві роздуми про перспективи розвитку світу, людини та її підготовки до життя засобами освіти та виховання залишили людству такі видатні мислителі, як Конфуцій, Платон і Аристотель, Августин Блаженний і Фома Аквінський, Франческо Петрарка і Леонардо да Вінчі, знаменита когорта філософів-просвітників XVIII ст. та німецької класичної філософії, особливо Іммануїл Кант і Фрідріх Гегель. Їх роздуми про статус освіти в системі цивілізаційного розвитку людства не тільки не застаріли, але й багато в чому є актуальними й перспективними для впровадження. Водночас зупинятись у пошуках новітніх підходів не варто. Прискорення глобальних процесів і зростання ролі науки в наступні століття активізували вивчення майбутнього, розширивши його предметне поле новими темами, які потребують осмислення, розуміння та практичного втілення.

У суспільстві з'явилася потужна група дослідників-прогнозистів – так званих футурологів, які розглядали майбутнє крізь призму глобальних проблем цивілізації, розвиток техніки та технологій, природних ресурсів та екології. Авторитетними працями заявили про себе такі дослідники-технократи, як Данієл Белл, Олександр Богданов, Карл Маннгейм, Волт Ростоу, Елвін Тоффлер, Йозеф Шумпетер, Карл Ясперс та ін. «Оригінальні» повороти в баченні майбутнього представлені далі в «соціальній доктрині» Карла Маркса – Володимира Леніна, теоріях «соціальної інтеграції» Макса Вебера, «масового суспільства» Карла Маннгейма, «стадіях економічного зростання», «демократичного елітизму» Волта Ростоу та Йозефа Шумпетера, «технотронній ері» Збігнева Бжезінського, «єдиному індустріальному суспільстві» Реймона Арона, ідеалізованій уяві про «досконале суспільство» Томаса Мора, «соціалістів-утопістів» Клода Анрі де Сен-Сімона, Шарля Фур'є, Роберта Оуена, «помірному проектуванні соціальних інститутів» Карла Поппера, «соціальних інститутах як видах об'єктивації людської волі» Н. Роттенштрайха, «активному су-

спільстві» Амітай Етціоні, багатьох інших прогностично спрямованих моделях майбутнього,

В останні десятиліття популярними для обговорення стали праці таких дослідників, як Кевін Келлі, Джеймс Кантон, Рей Курцвейл, Джерон Луньє, Стівен Пінкер, Ювал Най Харарі. Досить об'ємно нові реалії майбутнього світу описали представники сучасної футурології, зокрема американський письменник, соціолог і футуролог Елвін Тоффлер («Футурошок» або «Зіткнення з майбутнім»), американський науковець японського походження в галузі теоретичної фізики та екології Мічіо Кайку («Майбутнє розуму»), польський письменник-фантаст Станіслав Лем («Соляріс», «Сума технологій»), американський науковець, «піонер нанотехнологій», інженер Ерік Дрекслер («Машини творення: прийдешня ера нанотехнологій»), англійський науковець і письменник Артур Кларк («2001: Космічна Одіссея»), американський інженер, промисловий дизайнер і футуролог Жак Фреско («Погляд у майбутнє»), Тім О'райлі («Хто знає, яким буде майбутнє») та інші світові знаменитості.

Помітними й цікавими є наукові розвідки майбутнього таких дослідників, як Леонід Губерський, Ірина Добронравова, Василь Кремень, Сергій Кримський, Віталій Курило, Микола Михальченко, Микола Ожеван, Сергій Пирожков, Мирослав Попович, Володимир Савельєв, Петро Саух, Олександр Співаковський, Назіп Хамітов, інші вчені та педагоги.

У конструюванні образу майбутнього суспільства не можна нехтувати прожектами представників так званої позанаукової духовності, зокрема міфології, побутової свідомості, навіть бездоказових фантазій. Варто переосмислити настанови відомих мудреців світу, ще раз перечитати фундаментальні праці великих філософів, науковців, представників художньої (мистецької) та релігійної культури. Зрозуміло, їх цінність різна. Однак справедливим є те, що завдяки їх зусиллям формується видимий (і поки ще невидимий) світ майбутнього, за викликами якого можна змо-

делювати більш-менш переконливий образ людини, її актуальних якостей, способів її підготовки до життя, зокрема й засобами освіти.

Світ змінюється на наших очах. У ньому з'являються щораз нові сюжети, які потребують додаткових досліджень. Незважаючи на низку знакових публікацій останніх років, погляд дослідників на майбутнє просвітництва простягається не далі як на 20–25 років. Питання ж про те, якою освіта стане через 50, 100, 150 років, залишається відкритим.

Намагаючись зазирнути за горизонт майбутнього, дослідник відразу ж наптовхується на альтернативність відомого парадокса про «сталість» і «змінність» у суспільстві та культурі. Мудрість, накопичена століттями, з одного боку, засвідчує, «що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, і немає нічого нового під сонцем!». Водночас та сама мудрість стверджує протилежне: *tempora mutantur et nos mutamur in illis* («часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними»). Здавалося б, ці вислови протилежні. Однак не поспішати мемо з висновками. Це протилежності, які сходяться, єдність і боротьба яких слугує опорою (фундаментом, методологією) для відповіді практично на всі питання щодо майбутнього, його контурів та смислів. Не є винятком і процес прогнозування розвитку майбутньої освіти. Як основна система підготовки людини до життя вона була, є і завжди буде. З другого боку, світ постійно змінюється, а тому делегує людині та її освіті щоразу нові виклики, які потребують її постійного оновлення.

Дивним і ще далеко не розгаданим таїнством людського буття є те, що впродовж віків люди завжди (у різні історичні часи і в різних регіонах світу) живуть як люди у всіх виявах унікальної людської природи. Попри унікальні відмінності народів і культур, їх об'єднують спільні риси, що формують людство як єдину цивілізацію. Я вже писав про те, що люди працюють, застосовуючи приблизно однакові знаряддя праці, створюють приблизно однакові соціальні інститути, переживають практично одна-

кові чуттєві стани, користуються аналогічними категоріями мислення, зберігають традиції, відшукують і впроваджують інновації, готують до самостійного життя нові покоління засобами освіти та виховання... У цьому далеко не повному переліку констант цивілізаційного способу буття людства освіта є ознакою незнищеною, незамінною, незаперечною. Звідси, першою і, мабуть, основною відповіддю на запитання про майбутнє освіти має стати положення про те, що вона (як процес підготовки дитини до самостійного життя) буде актуальною завжди, а тому завжди буде школа, процес навчання, освоєння накопичених знань, досвіду, культури, формування світогляду, морально-вольових якостей тощо. Правдою є і те, що зміст і форма цього процесу не може залишатися незмінною. Тож чи не потрапляємо ми в пастку невизначеності, вихід з якої розташований за межами наших можливостей?

Звернімося до класиків: головною мудрістю (за Платоном) є здатність зрозуміти: «те, що є іншим, є тим же самим, а те, що є тим самим, є іншим». Означене є цілком справедливим і щодо розвитку освіти: освіта майбутнього буде «іншою» і водночас «тією ж самою», як і тисячоліття тому. Спробую проникнути в дилему «іншості» і «тотожності», побачити традиційне в новому і нове в традиційному, відшукати «іншість», детерміновану майбутнім, зрозуміти її як таку, яка була й залишається «такою ж» – незмінно необхідною для становлення й функціонування людини як особистості, збереження та розвитку людської цивілізації загалом.

Мабуть, тільки закостенілий ретроград не підтримає думки про те, що **нинішня освіта потребує змін**. Не заперечуючи успіхів українських реформаторів освіти перших десятиліть незалежного розвитку, більшість громадян – науковці, вчителі, батьки і навіть діти – вказують на все ще існуючі реалії освіти, які не є остаточними. Вони несуть із собою суттєві суперечності, а тому потребують реформ, які б забезпечили її оновлення, модернізацію, узгодженість з новими життєвими реаліями. І це

закономірно. Адже в глобальному вимірі контури сучасної освіти сформувались в епоху індустріалізму, дещо оновились у період науково-технічної та інформаційної революцій, однак на виклики сучасного трансферного, глобалізованого, соціально-турбулентного світу адекватних відповідей освіта ще не відшукала.

Пропозиції, які надходять від суб'єктів-провідників змін, торкаються усього лише недалекої перспективи. Звісно, вони корисні й потрібні. Однак цього замало. Треба дивитися далі, більш об'ємно та глибоко. Головним завданням означеного пошуку є усвідомлення (визнання, вивчення) контурів майбутнього світу, його соціокультурної динаміки, які приведуть до радикальних змін як у суспільстві загалом, так і в системі підготовки до життя людини в нових світових реаліях засобами освіти, просвітництва, культури та виховання.

Серед когорти аналітиків, прогнозистів, футурологів, твори яких переповнили чашу «образів майбутнього світу», **пальму першості, вочевидь, слід віддати науковцям-представникам «Римського клубу»**, нещодавня доповідь якого «Старий Світ приречений. Новий світ невідворотний» (грудень, 2017 р.) оприлюднила положення (принципи), які формують нову дорожню карту для світу й, беззаперечно, мають бути враховані науковцями, політичними стратегами, керівниками та державотворцями всіх країн світу.

Автори доповіді (**Е. Вайцзаккер та А. Війкоман**) дійшли до висновку про необхідність докорінної зміни парадигми розвитку людської цивілізації. Порядком денний останньої визначають нині питання (та завдання) жорсткої критики капіталізму, неприйняття фінансових спекуляцій, відмова від матеріалізму і спрощеного розуміння світу, заклик до альтернативної економіки, «нового Просвітництва», духовно-морального світогляду, єдиної планетарної гармонії цивілізації тощо.

За висновками молодшого покоління аналітиків-прогнозистів (Стівена Вайнберга, Мічіо Кайку, Ханса-Дітера Кюблера, Тіма О'райлі, Йелле Роймера, Кріса Скін-

нера, Ювала Ной Харарі та ін.) контури нового світу визначатимуться такими процесами, як:

1) глобальні **кліматичні зміни**, основними проявами яких будуть потепління, виснаження природних ресурсів, можливість контролю погодних умов і зростання екологічних ризиків;

2) досягнення нового **ядерного синтезу** та його використання у виробництві, можливості нового військового загострення;

3) практичне (виробниче) **освоєння ноосфери**;

4) тотальна **комп'ютеризація та роботизація виробничих процесів**, зростання ролі штучного інтелекту, використання квантового комп'ютера;

5) проникнення в таїнство **енергетики розуму**, розщеплення його ядра, використання позарозумових (зарозумово обґрунтованих) знань;

6) **клонування клітини**, живих істот, включно з людиною, генетичне редагування, біоніка відновлення людини;

7) **«космізація» суспільних процесів** (міжгалактичні контакти, загрози зіткнення з неземними цивілізаціями, космічна колонізація та туризм);

8) широке **застосування нанотехнологій** та біостимуляторів, освоєння та промислове використання «розумних матеріалів»;

9) практично-масове **впровадження штучного інтелекту**;

10) можливості подорожування людини у **віртуальному світі**, інші новації.

Інтегративно-прогностичним підсумком суспільних трансформацій поточного століття є **висновок про зміну статусу та ролі людини в майбутньому світі**. Звісно, людина залишиться людиною у всіх основних вимірах і характеристиках, сформованих Природою чи Богом. І водночас вона постане більш розумною, а тому й більш прагматичною. Людина відкриє в собі нові потреби, заявить про нові індивідуальні та суспільні експектації. Нова доба сформує також нові можливості самореалізації, утвердження людини як повноформатного суб'єкта світової соціокуль-

турної динаміки. І хоча дехто з аналітиків прогнозує глобальний занепад людства, руйнацію, якщо й не цивілізації загалом, то щонайменше занепад Європи (*див.: Комарек С. Європа на роздоріжжі. Львів, 2020; Мюррей Д. Самознищення Європи. Київ, 2024 та ін.*), більшість із них обстоюють оптимістичні висновки. За їх переконанням, людство подолає загрози й викоринить із життя безробіття, бідність, голод, невиліковні нині захворювання, насильство, тероризм, військові зіткнення, інші одвічні «болячки» цивілізації. Завершення поточного століття ознаменує зростання авторитету загальнолюдських цінностей – миролюбства, екологічної та інформаційної безпеки, демократії, толерантності, справедливості та свободи.

Не тільки еліта, але й пересічні громадяни у своїй масі усвідомлять незаперечні переваги «жити разом» у поєднанні різноманіття та свободи, у толерантному світі «вічного миру» (І. Кант), «благочинності перед життям» (А. Швейцер), в органічній єдності таких загальнолюдських екзистенцій, як віра, надія і любов. Можливі й інші глобально-світові зміни. Деякі з них ледь жевріють, інші владно заявляють про себе, переступаючи поріг сучасного світового життєвого простору. Зародки нових світових реалій можна побачити (й відчути) вже сьогодні. Власне, освіта та просвітництво майбутнього мають формуватися як відповідь на глобальні виклики майбутнього світу. Утверджуючись як нове формоуворення, освіта має зберегти своє основне призначення – **забезпечити людині можливості «бути людиною»** (*див.: Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помилують інститути та економіки. Київ, 2020; Мортімер І. Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас. Харків, 2018*).

Не зменшуючи уваги до реалізації так званих поточних інновацій (кількість років навчання, інформатизація та демократизація освіти, привабливість школи та підвищення авторитету вчителя, шкільний автобус та оптимізація мережі навчальних закладів тощо), освіта має готуватися до

переходу на нову парадигму змісту та загальної організації навчально-виховного процесу. Суть цієї парадигми для освіти визначається завданням підготовки людини й людства до життя в нових світових реаліях, збереження та нарощування параметрів людяності людської цивілізації, її захисту від руйнації. Залишаючись незмінною основою підготовки людини до життя («тією ж самою»), майбутня освіта має утвердитись у нових і новітніх змістовних та організаційних контурах («стати іншою»), і разом із тим, утверджуючись як «інша», вона має залишатися «такою ж» – основним механізмом входження людини у світ природи, соціуму й культури.

Як засвідчує логіка розвитку освіти в цивілізованих країнах світу, центральною проблемою освіти має бути проблема людини. Там, де означена проблема відходить на другий чи третій план, освіта зазвичай занепадає. Відчужена від людини, вона перетворюється в «непотріб», набір випадкових знань, які практично нічого не дають ні уму, ні серцю.

Дивно, але факт: незважаючи на сонм накопичених знань, саме про людину ми знаємо, мабуть, найменше! Ба більше, проблема людини перебуває чи не на периферії сучасної освіти. Питання про походження людини, її природу та сутність, еволюцію, спосіб буття, основні потреби та способи їх задоволення залишаються відкритими. Десятки тисяч праць, присвячених цій проблематиці, не можуть задовольнити нашу допитливість в осмисленні людини як цілісного феномена. Згадаймо філософську історію учень про людину: майже кожен філософ пов'язував сутність людини з тією чи іншою ознакою, перебільшував її значення, ототожнював з нею її сутність та визначення. **Платон**, скажімо, трактував людину як «птаха, що ходить на двох ногах і без пір'я»; **Аристотель** вбачав в людині переважно «політичну істоту», що розкриває і реалізує свою природу лише в державі; **Фома Аквінський** наголошував на божественній сутності людини (на його думку, людині притаманні органічна єдність душі та тіла; це істота, що перебу-

ває між світом тварини і світом ангелів); **М. Монтень** порушував ідею рівності всіх людей у суспільстві, він вважав, що душі імператорів і черевичників скроєні на той самий кшталт; **Р. Декарт** однозначно пов'язував сутність людини з її мисленням: «мислю – отже, існую»; за висловом **Ж. Ламетрі**, людина – це машина, що має двигун, відповідні механізми тощо; **І. Кант** підкреслював моральний характер природи людини; **Г. Гегель** вважав її духовною істотою, продуктом світового розуму; за **Й. Фіхте**, головна ознака людини полягає в її діяльності; **Л. Фейєрбах** вбачав у людині природну істоту, суть якої визначається любовним ставленням до ближнього; за **К. Марксом**, сутність людини визначається сукупністю суспільних відносин; **М. Бердяєв** бачить у ній духовну істоту, сутність, глибина якої обумовлюється рівнем її свободи. Розмаїття думок, поглядів, визначень можна продовжувати до нескінченості. Однак висновок про те, що проблема людини є ще далеко не освоєним предметом сучасної науки, відтворюється в освіті лише приблизно, є зовсім не безпідставним. Навіть походження людини є питанням невизначеним, відкритим.

Майбутня освіта та наука мають забезпечити інтегральний погляд на людину, делегувати його в освітній процес, який утвердить уявлення про людину як унікальне творіння Великого Космосу, як вищу й абсолютну цінність. Поки що сучасна освіта відтворює приблизні уявлення про людину, причому без достатньої філософського опертя й, на жаль, все ще розрізненими шкільними предметами. Людина в них висвітлюється різними, нерідко незалежними одним від одного науково-навчальними предметами. А це означає, що людина в сучасній освіті представлена лише частково, що не сприяє формуванню інтегративного світогляду, внутрішнього відчуття повноти й сенсу людського життя.

Майбутня освіта має озброїти покоління, що входять у життя, інтегральними знаннями про людину (і суспільство). Вона має відкрити людину як єдність матеріального і духовного, природного і соціального

начал, забезпечити доступне та зрозуміле філософське бачення людини як частини природи і діяльної істоти, яка «робить всю іншу природу своєю власною частиною», а тому як істоти предметної, мислячої, духовної, суспільної. Як суспільна істота людина входить у свій природно-предметний світ (світ природи і культури) разом з іншими. Спілкування формує мову, розвиває мислення, почуття. Діяльність створює спільну основу предметного існування. Предметність зумовлює особливий, відмінний від тваринного спосіб життя, що закріплюється різноманітними інститутами, нормами, символами, сукупність яких становить світ великої людської культури. Важливо також доступно й образно відтінити таку унікальну рису діяльного існування людини, як перетворення природи не тільки для задоволення прагматичних потреб, але й за законами краси. «...Хай кожен усвідомить, куди йому йти, звідки він прийшов на світ, що для нього є добром, а що злом, чого міг прагнути, чого уникати, що таке розум, який кладе різницю між тим, до чого треба пориватися, від чого тікати, розум, який приборкує безум пристрастей і погамовує навалу страхів», – повчав, прогнозуючи контури майбутньої освіти, знаменитий давньоримський філософ і поет, політичний діяч і просвітник Анней **Луцій Сенека**. Майбутня освіта, продовжує філософ, має стати філософічною, адже філософія – це найкоротший шлях, який веде людину до істини. Філософія, вважав Сенека, є найбільш високою мудрістю, дарованою людям богами. Головним завданням (і покликанням) філософії є завдання «...пізнавати правду в справах божественних та людських. Її ніколи не полишають благочестя, справедливості, сумлінності та почит інших, пов'язаних між собою, нерозлучних чеснот. Вона навчила шанувати божественне, любити людське; вона напоумила, що справою богів є владарювання, а справою людей – розумне співжиття. Якийсь час воно тривало непорушним, поки людську спільноту не пошматувала захланність». І далі: «...ми повинні оточити себе філософією, тією несхитною стіною, що її не зможе

здобути фортуна, хоч би які застосовувала знаряддя. Дух, який відмовився від усього зовнішнього і захищає себе в своїй же твердині, став на недосяжному місці: всі стріли падають нижче», – робить висновок Сенека (див. *Моральні листи до Луцилія*, с. 294). Хто зможе заперечити цій ідеї, висловленій ще на початку минулого тисячоліття?! Якщо ж вона продовжує панувати й у третьому тисячолітті, то можна дійти висновку: сутність майбутньої освіти стане ще більш предметно орієнтованою, а визначатиметься вона насамперед філософією ставлення людини до життя та його усвідомленням як беззаперечної цінності.

У повній змістовно-предметній інтерпретації освіта має навчити дитину вмінню жити, мислити, працювати, боротись і перемагати людським, а не якимось іншим чином. Як писав В. Кремень (*див.: Кремень В. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. Київ, 2008. 472 с.*), **освіта має стати (й безсумнівно, стане!) людиноцентристською**. Вона виховуватиме в людині впевненість у собі, віру в силу розуму й безальтернативність загальнолюдських цінностей.

Другою, не менш важливою, змістовно унормованою темою майбутньої освіти має стати **проблема природи** – як вічного і невичерпного (земного і космічного) середовища та джерела існування людини. Тисячні публікації про природу, здається, делегують світові тільки незначну частку того, що вона (природа) являє собою насправді. Порівняно з тією інформацією, яку надає людям телепрограма журналіста-дослідника Максима Сухенка «Загублений світ», про природу ми не знаємо більше, ніж знаємо про неї!

Загально відомою істиною сучасної науки й освіти є положення про те, що людина є частиною природи. Як природна істота, її «частина» і найвище досягнення, людина цілком і повністю залежить від природи, живе природою, перетворює її для задоволення власних життєвих потреб, створює «другу природу» – культуру і тим самим «піднімається над природою», робить її «своєю власною частиною».

Освіта має навчити людину **жити в природі**, берегти природу, освоювати природу (перетворювати її) суто **за людськими мірками**, а не стихійно й бездумно, як «користується» природою тваринний світ. Нинішня футурологічна та публіцистична література переповнена сюжетами «повстання природи» проти людини. Лісові пожежі, руйнівні повені, цунамі, виверження вулканів, землетруси, нашествия шкідників... За умови бездумного, безвідповідального, злочинно-вичерпного ставлення людини до природи, за порушення законів природи подібне є цілком можливим. **Освіта має виховувати трепетне ставлення до природи, бережливість, господарність, економність**. Природу в українській традиції завжди називали не інакше як «матінка Природа». Школа і вчитель, а ще раніше батьки мають плекати відчуття й розуміння природи з раннього дитячого віку. Екологічна освіта, просвітництво й виховання мають стати однією з головних змістовних ліній, які пронизують будь-який шкільний предмет, урок, виховне дійство.

Особливе значення екологічне виховання засобами освіти це має в контексті підготовки фахівців інженерно-технічного, техніко-технологічного профілю. І це зрозуміло. Техніка – антипод природи. Її ще розглядають як посередника між людиною і природою. У цьому розумінні її називають «частиною культури», «металевим остовом цивілізації», що створюється розумом і працею людини шляхом «перетворення природи». Освоюючи, людина свідомо чи несвідомо руйнує її. Освіта ж має сформувати в людині відчуття можливого й неможливого в конструюванні техніки (чи застосуванні технологій) у контексті збереження того природного світу, без якого людина існувати просто не зможе. Техніка у свідомості поколінь має утвердитись як необхідність і водночас як продовження природи і... людини. Їх єдність – необхідна умова існування майбутньої цивілізації – найбільш змістовно охоплюється поняттям «культура».

Власне, **проблему культури можна класифікувати як третю центральну про-**

блему суспільства й освіти, що наближається. За висновками низки прогнозистів, майбутнє суспільство буде суспільством культури. У його основі лежать принципи раціонального перетворення природи, оснований на праці, розумі й високій людській духовності. «Духовність – найбільш високе достоїнство, яким Бог обдарував людину. Не перекреслюючи прагматизм ринкових відносин – їх утвердження є закономірністю історичного процесу – цивілізація культури наголошує на необхідності їх урівноваження силами людської духовності, провідними, опорними символами якої є віра, надія і любов. Цивілізація культури є уособленням глибокої віри у силу людського духу, насамперед інтелекту, його здатності у пізнанні навколишнього світу і самого себе, віри в людину і її здатність до раціональних перетворень, які забезпечать майбутнє, віри у суспільство, яке вибудовується суспільно корисною і доцільною працею. В його основі – глибока надія на людину, яка знайде вихід із будь-якої ситуації, відшукає й застосує ресурси, які забезпечать досягнення людських контурів життя. Цивілізація культури базується на любові до людини, природи, всього оточуючого світу і саме в любові знаходить той незаперечний камертон, за звучанням якого може бути вибудована реальність, співрозмірна з нашим уявленням про людину як найвищу цивілізаційну цінність» **(В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Савельєв. Цивілізація культури. Київ, 2017, с. 15).** Освіта ж цього суспільства має стати культурологічною, екологічною, природо- і людинолюбною, навчати й виховувати особистість (формувати її фізичне і духовне єство) у парадигмі, форма і зміст якої визначається суто культурою.

Поняття «культури» при цьому я розглядаю як феномен, який охоплює собою всі продуктивні надбання людства, створені матеріальною і духовною діяльністю людини для людини, освоєні людиною адекватно її загальнокультурному призначенню й органічно увійшли у її (людини) повсякденну практику. Культура – це виробництво і предметний світ людини,

наука і мистецтво, політика і мораль, мислення і почуття, вірування і потреби, тобто все, створене людиною (для задоволення багатоманітних її потреб) унаслідок освоєння природного, соціального й духовного світу, який становить середовище життєдіяльності людини.

Майбутня освіта має бути життєво спрямованою, прагматичною і практичною, науково-дослідницькою, гуманістичною і духовною, моральною, захопливою і естетично красивою, життєствердною і філософською. Її центром і пронизуючим стрижнем має стати філософія людинолюбства і людиноствердності. Освіта має представити людині світ культури, очищений від накопиченого роками й тисячоліттями негативу, непотребу, що протистоїть людині та людяності як антикультура. Спираючись на культуру як ту незамінну аксіологічну основу, на якій базується світ, освіта має убезпечити людину від зла, пробудити й виховати в ній вічне, добре, справедливе. Центральними в ній будуть предмети, на поєднанні яких створюються нові й новітні технології, які забезпечують прорив у світ нових світових реалій. Найбільш необхідними серед них стануть науки, до вивчення яких сьогоднішні школярі та студенти практично втратили пізнавальний інтерес, а саме – фізика і математика, хімія і біологія, низка техніко-технологічних наук і... філософія, яка відкриє людині нові канали самоусвідомлення себе й самореалізації в новому динамічному (соціально-турбулентному) світі. Ще більш популярним стане вивчення їх пограничної взаємодії як найбільш потужного джерела, що забезпечує новітнє бачення органічної єдності людини, природи та культури. «Мірою всіх речей», своєрідною перепусткою у майбутнє стане людський розум, до формування якого наука, освіта, культура й виховання мають мобілізувати всі можливі зусилля та ресурси.

Проблему «розуму» я класифікую як четверту головну проблему майбутньої освіти. Ідеться про необхідність впровадження в освіту таких змін, які сформулюють

«людину розумну», здатну (і мужню) керуватися власним розумом (І. Кант).

Роль розуму як вищої форми інтелектуальної діяльності унікальна. Розум здатен проникати у природу та сутність речей, розуміти їх не тільки в їх природному значенні (самих по собі), але й у сенсі (і значенні) використання для задоволення багатоманітних потреб людини. Він не тільки пізнає світ, але й виходить за межі наявного знання про нього, а тому може створювати нові ідеї, творчо продовжувати знання, моделювати світ майбутнього. Осмислюючи дійсність як «світ людини і для людини», розум формує, прогнозує його «людські контури». Оскільки ж людину він обстоює як найвищу цінність, прогнозований ним світ майбутнього постає світом добра та справедливості, втіленням головних людських цінностей. Як переконливо довів **Ювал Ной Харарі**, часів утвердження людини як *Homo sapiens* в основі досягнень сучасних вершин економічного, технологічного й інтелектуального розвитку, перебуває своєрідний «деміург всього сущого» – «розум», який здійснив Аграрну революцію, забезпечив Промислову і Наукову революції, «дав людині в руки могутні інструменти, за допомогою яких вона може не лише технічно розвиватися, а й змінити власну біологію». Парадоксом «розумного розвитку людства» є те, що його побічним продуктом (у разі порушень закономірностей розвитку розуму) стала загроза самознищення: «Людство, – пише Ю. Харарі, – тепер здатне навіть знищити себе. І це може статися як унаслідок застосування ядерної чи іншої зброї масового ураження, так і в результаті створення на основі *sapiens* інтелектуально розвинених істот зі здібностями, які нині неможливо передбачити» (**Харарі Ю. Н. *Sapiens: Людина розумна. Коротка історія людства. Київ, 2024, с. 4***). Обійти подібні сюжети шляхом замовчування майбутня освіта не зможе.

Сила розуму – неймовірна. Однак вона може обернутися своєю протилежністю, якщо розум «відривається» від життя людини й суспільства, вистражданих (і переланих) людством уроків історії.

Як справедливо зазначив Гегель, розум і праця є основними джерелами наявної і майбутньої культури, втіленням низки суто людських чеснот, які відрізняють людину від іншого тваринного світу. Яке б майбутнє не прогнозували науковці чи футурологи, незмінним у їх моделях основними (опорними) завжди залишаються визначені історією розвитку цивілізації низка «загальнолюдських цінностей». У поєднанні з національними, релігійними, етнічними та іншими особливостями народів і культур, у єдності різнобарв'я вони формують той гармонійний людський світ, до життя у якому прагне кожен і до якого людину має підготувати освіта. Історія попередніх століть і навіть тисячоліть засвідчує, що найвищі цивілізаційні злети людство переживало в період господарювання парадигми розуму, мирної творчої праці й належного суспільного порядку. А це означає, що майбутнє суспільство, безсумнівно, буде суспільством розуму і праці, миру і порядку, домінування гуманістичних цінностей, триєдиної гармонійної єдності «людина – природа – культура», яка постає як єдина гарантія незнищеності світу, невичерпного джерела його майбутнього розвитку.

Прогноз великого Гегеля щодо «розумності всього дійсного» і водночас «дійсності всього розумного» є, мабуть, основною методологічною установкою щодо майбутніх перетворень у праці та природі, техніці та технологіях, науці й освіті. Споконвіків люди шукали модель суспільного облаштування, в основі якої б лежали принципи розуму, належної організації і порядку. Для українського транзитного суспільства, як і для країн колишнього СРСР, які стали на шлях незалежного розвитку, такою установкою має стати модель **організованого суспільства**.

Останнє має знайти відображення в системі освіти і просвітництва – у навчальних планах, програмах, підручниках і навчальних посібниках, а головне – у свідомості вчителів як головних провідників «ідеї майбутнього» в духовний світ (у мислення, почуття й волю) нових поколінь. Головне покликання освіти майбутнього

залишиться, як і декілька тисяч років тому, незмінним – навчити дитину бути людиною. Звернення-заклик «Слухай, ну будь же ти людиною!», відоме з найдавніших часів і в наші дні, залишиться актуальним і в майбутньому. Центральним завданням освіти має стати категоричний моральний імператив, відомий у просвітництві від часів великого Конфуція.

Мабуть, **основним завданням утвердження (досягнення, становлення, формування) освіти майбутнього є завдання її облаштування на засадах комп'ютеризації (цифровізації) та впровадження штучного інтелекту.** Дехто до цього ставиться вкрай негативно. Особливо до останнього. Мовляв, він підкорить і замінить собою людське мислення, а отже, полонить людину у всіх мислимих і немислимих проявах. Думаю, до цих застережень треба прислухатись, однак зупинити процес творчості на основі впровадження інновацій неможливо. Штучний інтелект вже існує, він діє. І хоча людство ще мало розуміє, на що він здатен, які переваги чи загрози несе із собою, ставити перепони його осмислення і впровадження в різноманітні життєві сфери, особливо в освіту, і нерозумно, і недоцільно.

Освіта майбутнього, безсумнівно, **стане науковою**, збереже (і посилить) свій статус як головного механізму соціаліза-

ції особистості, її підготовки до життя та праці, самореалізації та досягнення свободи. Вона залишиться основним джерелом формування її фізичного й духовного єства, наповнення особистості знаннями, становлення необхідних практичних компетенцій, виховання світогляду та життєво-вмотивованих цінностей. У центрі освіти завжди будуть перебувати її головні суб'єкти – «учитель і учень», «педагог і студент». У цьому вимірі вона залишиться такою ж, як декілька тисяч років тому. Водночас як за змістом, так і за формою своєї організації (та самоорганізації) освіта стане іншою – сформованою як відповідь на виклики цивілізаційно змінного світу. Вона буде інноваційною, науковою, інформаційною, практично вмотивованою, відкритою, перспективною, людською і людяною.

Потреба в освіті буде актуальною завжди, такою ж важливою, як і потреба в харчуванні, одязі, облаштуванні житла тощо. З усе більш глибоким проникненням людини в таїнство світобудови й осмисленням власної природи потреба в ній посилюватиметься. Перспектива людини – у її розумі, праці й відповідальності – суто в людських чеснотах, які з кожним новим відкриттям дають можливість їй (людині) дедалі впевненіше підніматися сходами свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко, В., Андрущенко, Т., & Савельєв В.** (2017). Цивілізація культури. Київ. 580 с.
2. **Комарек, С.** (2020). Європа на роздоріжжі. Львів. 496 с.
3. **Кремень, В.** (2008). Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. Київ. 472 с.
4. **Мортімер, І.** (2018). Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас. Харків. 448 с.
5. **Мюррей, Д.** (2024). Самознищення Європи. Київ. 368 с.
6. **Фергюсон, Н.** (2020). Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки. Київ. 144 с.
7. **Харарі, Ю.Н.** (2024). Sapiens: Людина розумна. Коротка історія людства. Київ, 544 с.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V., Andrushchenko, T., & Saveliev, V.** (2017). *Tsyvilizatsiia kultury [Civilization of culture]*. Kyiv. 580 p. [in Ukrainian].

2. **Komarek, S.** (2020). *Yevropa na rozdorizhzi [Europe at a crossroads]*. Lviv. 496 p. [in Ukrainian].
3. **Kremen, V.** (2008). *Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura [The phenomenon of innovation: education, society, culture]*. Kyiv. 472 p. [in Ukrainian].
4. **Mortimer, I.** (2018). *Stolittia zmin. Yake stolittia bachylo naibilshe zmin i chomu tse vazhlyvo dlia nas [A Century of Change. Which Century Saw the Most Change and Why It Matters to Us]*. Kharkiv. 448 p. [in Ukrainian].
5. **Miurrei, D.** (2024). *Samoznyshchennia Yevropy [Self-destruction of Europe]*. Kyiv. 368 p. [in Ukrainian].
6. **Ferhiuson, N.** (2020). *Hlobalnyi zanepad. Yak pomuraiut instytuty ta ekonomiky [Global Decline: How Institutions and Economies Die]*. Kyiv. 144 p. [in Ukrainian].
7. **Kharari, Yu.N.** (2024). *Sapiens: Liudyna rozumna. Korotka istoriia liudstva [Sapiens: Man is intelligent. A brief history of humanity]*. Kyiv, 544 p. [in Ukrainian].

Отримано: 30.06.2025
Рекомендовано: 31.07.2025
Опубліковано: 25.09.2025